

PERCEPȚIA SOCIALĂ A TRANZIȚIEI LA ECONOMIA DE PIAȚĂ ÎN MEDIUL INDUSTRIAL

În cadrul numeroaselor dezbateri privind trecerea de la o economie supercentralizată la cea de piață, principala concluzie la care s-a ajuns a fost aceea că în prezent nu există o teorie elaborată a tranziției, un concept teoretic limpede sau o metodă universal valabilă pentru trasarea traiectoriilor funcționale ale tranziției. Aplicarea în fostele țări socialiste a conceptelor și mecanismelor economice utilizate în țările occidentale puternic dezvoltate s-a văzut confruntată cu un hățiș de probleme complexe de natură economică, tehnică și tehnologică (datorate structurii specifice a aparatului productiv al economiilor supercentralizate), dar și cu o serie de probleme de ordin social și psihologic.

Rezultatele unor cercetări economice, sociologice și ale sondajelor de opinie efectuate în țările Europei de est au pus în evidență creșterea entropiei sistemelor economico-sociale ca urmare a aplicării unui cumul de reforme pe un fond economie anchilozat structural, pe un fond politic oscilant și un cadru instituțional insuficient adaptat.

Grefarea strategiilor de tranziție de la economia de comandă la cea de piață pe o „moștenire” economică concretizată de lipsă de capital, decalaj tehnic și tehnologic, dezechilibre structurale, poluarea mediului ecologic, insuficiența unor resurse materiale concomitent cu practicarea unor consumuri energo-intensive, o slabă productivitate a muncii, existența unui mare număr de întreprinderi nerentabile, au determinat accentuarea stării de blocaj acțional și apariția unor grave disfuncționalități în asigurarea echilibrului economico-social. La acestea se adaugă incertitudinile legate de posibilitățile reale de asimilare a unui nou sistem de valori politice, economice, sociale, morale etc., axate pe noile „reguli de joc” impuse de economia de piață. Se pare că importanța acestei probleme este atât de mare încât se poate vorbi deja de o scindare a concepțiilor privind reușita reformei în țările Europei Centrale și Răsăritene. Astfel, în viziunea unor analiști, sistemul economiei de piață, care constituie fundamentul prosperității cetățenilor în țările occidentale, nu are șanse de reușită în țările estice datorită imposibilității deblocării structurilor atitudinale și comportamentale inoculate în cei peste 45 de ani de ideologie comunistă și structuri de conducere despotică. Acestea s-au concretizat în deprinderi specifice adânc înrădăcinate în modurile de existență și gândire ale oamenilor: egalitarism, pasivitate și indiferență, transferul responsabilității individuale în seama „organelor colective”, lipsa motivației.

Dimpotrivă, alți analiști consideră că ar fi o greșală gravă să se trateze drept imposibilă din motive de inerție psihosocială acțiunea de implementare a economiei de piață în aceste țări. Pentru aceasta, însă,

trebuie introdus în analiză criteriul (factorul) timp deoarece sistemul de valori, criterii reper ale reorientării subiecților acționali se adaptează și evoluează în timp. Nu ne putem aștepta ca în procesul tranziției, când gradul de entropie al sistemului este foarte ridicat, toți indivizii să manifeste un comportament adecvat noului sistem: calități antreprenoriale, predispoziție la concurență, competitivitate, asumarea riscului, inventivitate și spirit întreprinzător. Se apreciază, astfel, că restructurarea sistemului de valori este declanșată de aplicarea pârgurilor de mecanism specifice economiei de piață ce însoțesc sau chiar se identifică cu descențializarea actului decizional și preluarea integrală a responsabilității la nivel individual și grupal (agent economic): regim funcțional al prețurilor, monedă stabilă, libere de mișcare contractuală și piețe deschise, privatizare, protecție socială și instrucție publică¹.

Pentru asigurarea unui grad ridicat de coerență decizională în perioada de tranziție (necesară schimbării mecanismului economic și restructurării sistemului de valori) este invocată constant necesitatea unor permanente investigații economice, sociologice, psihosociologice etc. în vederea evaluării impactului măsurilor adoptate asupra cadrului macroeconomic și social: inflație, șomaj, nivel de trai, restructurare instituțională, privatizare, structuri atitudinale, motivaționale, comportamentale, etc.

Aceste cercetări trebuie să vizeze atât „parametri de stare” a căror mărime trebuie identificată și localizată în permanență, cât și pe cei ai schimbării și sensului acesteia. În acest mod, studiile sociologice vor pune în evidență, din perspectivă structurală și acțional-temporală, aspectele sociale relevante pentru gradul de adaptare și integrare al populației în noul sistem economico-social².

În acest studiu ne-am propus ca pornind de la rezultatele unor cercetări sociologice și sondaje de opinie efectuate în cadrul Centrului de Sociologie Urbană și Regională în anul 1992, să prezentăm o serie de aspecte ale relației dintre schimbările macroeconomice și sociale specifice tranziției și consecințele lor în plan psihosocial, respectiv, modul de percepere a efectelor induse de factorii de schimbare. Precizăm că materialul prezent, așa cum rezultă și din titlu, vizează mediul industrial și categoria socio-ocupatională specifică acestuia*.

Consecințele sociale ale disfuncțiilor rezultate din procesul unei industrializări forțate

În România procesul de urbanizare a fost asociat cu un puternic proces de industrializare în principal prin dezvoltarea în orașe a unei industrii grele de tip tradițional, mare consumatoare de forță de muncă relativ puțin calificată. Urbanizarea s-a bazat pe o puternică migrație

¹ Dr. Joachim Starbatty, *Sens unic : economia de piață*, Seminarul de Științe Economice al Universității din Tübingen, 1991.

² Eduardo P. Archetti, *The Role of Scientists in Development. The Socio-Cultural Dimension in Development*, Eschborn, 1991.

* Rezultatele prezentate provin din investigații de teren (anchete cu chestionar), pe un lot de 853 persoane ocupate în industrie, dintr-un eșantion reprezentativ la nivel național pe categorii de vârstă, sex, nivel de instrucție și mediu rezidențial.

din rural spre urban — peste 70% din creșterea urbană s-a datorat în perioada comunistă acestui proces. Ca urmare, pentru majoritatea orașelor industria a constituit principalul factor de formare și dezvoltare, determinând mărimea și structura lor generală precum și condițiile de muncă și de viață ale populației (față de suprafața totală a localităților urbane, suprafața zonelor industriale reprezintă 17%). În orașele mari, dezvoltarea industrială a fost orientată cu precădere către zona periferică, fără dezvoltarea corespunzătoare de tip urban a acesteia. Au rezultat, astfel, aglomerări rezidențiale periferice de tip dormitor necorelate cu o dezvoltare corespunzătoare a infrastructurii urbane (rețea de servicii, drumuri, spații de joacă pentru copii, dotări culturale, parcaje, garaje) păstrând multe din caracteristicile așa-numitei „underurbanization” sau urbanizare parțială.

În domeniul investițiilor, optându-se în fapt pe dezvoltarea preponderent extensivă — prin dispersarea mijloacelor alocate pe un număr mare de obiective, au fost ignorate aproape total măsurile ce se impuneau pentru modernizarea capitalului fix care ar fi putut contribui la înnoirea și perfecționarea aparatului productiv. Acest fapt se reflectă în structura populației ocupate preponderent în sectoarele secundar (industrie și construcții — 43%) și primar (agricultură — 28%), în timp ce sectorul terțiar (al serviciilor) reprezintă doar 28% din populația ocupată (cel mai scăzut nivel din Europa, cu excepția Albaniei), fiind în totală discrepanță cu fenomenul de terțIALIZARE al economiei specifice țărilor dezvoltate, cu economie de piață.

Cerințele cantitative legate de producție au fost prioritare în raport cu cele calitative și de asigurare a condițiilor de muncă, facilitând apariția multor clădiri deficitare din punct de vedere al protecției termice, fonice și de funcționalitate. Este semnificativ în acest sens să relevăm și faptul că, în politica de construcții în general și cea a clădirilor industriale în special, s-au neglijat atât exigențele arhitecturale (estetice) din afara și din interiorul clădirilor, cât și, mai ales, exigențele social-umane, confortul la locul de muncă, facilitatea integrării psiho-sociale.

Condițiile necorespunzătoare la locul de muncă (iluminat insuficient, concentrații periculoase de noxe, condiții de microclimat în afara limitelor admise) ocupă locul III în ierarhia cauzelor generatoare de accidente de muncă și locul II în mărimea indicelui de morbiditate³.

În prezent, focalizarea preocupărilor conducerii întreprinderilor aproape exclusiv pe problemele curente ale asigurării frontului de lucru pe termen scurt, corelată cu reducerea drastică a investițiilor, accentuează în continuare procesul de marginalizare a acțiunilor pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și a dotărilor sociale, deși în ierarhia revendicărilor sindicale ce au stat la baza majorității conflictelor de muncă aceste probleme se situează pe locul II (după revendicările salariale). Se manifestă în acest sens unele consecințe negative în plan social determinate de tendința de substituie a modului de rezolvare a revendicării. Astfel, dacă muncitorii reclamă îmbunătățirea condițiilor de muncă, liderii sindicali

³ Calculate pe baza datelor furnizate de Comisia Națională pentru Protecția Muncii din cadrul MMPS

sunt mai înclinați să ceară compensații bănești, ceea ce pe termen lung este și mai costisitor și nici nu conduce la ameliorarea calității condițiilor de muncă.

Aplicarea unor strategii necorespunzătoare ale organizării funcționale și spațiale a teritoriului și așezărilor umane a condus la o continuă degradare prin poluare a mediului de viață a unor comunități umane, datorită în principal amplasării în vecinătatea sau în interiorul zonelor urbane a unor industrii cu tehnologii puternic poluante. Din investigația noastră cu caracter explorativ, pe un lot de rezidenți în zona Copșa Mică-Mediaș, a rezultat că poluarea generată de industria din zonă crează o stare psiho-socială de deprimare, cu efecte majore în plan comportamental, atât latent — 80% din populația investigată și-a exprimat intenția de a părăsi zona respectivă — cât și manifest — scăderea constantă a numărului populației, în intervalul 1990 — 1992, în medie cu 16%, determinând un sold negativ destul de însemnat al mișcării migratorii din această zonă (cu circa 10 000 persoane în Mediaș și 1 300 în Copșa Mică; raportul dintre veniți și plecați cu domiciliu în localitate a fost în 1991 de 1/6 pentru Mediaș și 1/5 pentru Copșa Mică.

Structura opiniilor și atitudinilor față de reforma economică și efectele acesteia

Din analiza modului în care este percepută reforma economică (inclusiv elementele de mecanism economico-legislativ) și consecințele în plan social, după 3 ani de la declanșarea acesteia, a rezultat următoarea distribuție a răspunsurilor la întrebările legate de această problemă :

(proporția opiniilor exprimate)

* Este necesară reforma?	Nu este necesară	Este necesară	Este foarte necesară	Nu pot aprecia
	9,2	38,2	41,0	11,6
* Efectele reformei până în prezent sunt :	Negative	Nici pozitive, nici negative	Pozitive	Nu știu
	33,3	47,7	14,7	4,3
* Ritmul privatizării este :	Prea rapid	Cum trebuie	Prea lent	Nu știu
	36,1	9,8	41,6	12,5
* Tipul de proprietate	Preponderent de stat	Mixtă	Preponderent privată	Nu știu
— întreprinderile mari	49,5	34,9	10,7	4,9
— întreprinderile mici și mijlocii	13,1	39,4	43,4	4,0

* Ce rol trebuie să aibă guvernul în :	Rol mare	Oarecare rol	Rol mic	Nu știu
— asigurarea locurilor de muncă	76,2	11,0	10,7	2,1
— stabilirea prețurilor și salariilor	44,4	26,6	24,1	4,9
— acordarea de subvenții pentru modernizarea industriei	80,2	12,4	3,4	4,0
— asigurarea protecției sociale	87,8	10,4	0,3	1,5

* Cât de mari ar trebui să fie diferențele dintre :	Mici sau nici o diferență	Oarecare diferență	Diferențe mari	Nu știu
— salarii	20,8	44,6	32,4	2,1
— situația materială a oamenilor	25,7	50,5	19,9	4,0

Din datele prezentate rezultă că :

— La 3 ani de la declanșarea reformei, deși sunt resimțite numeroase efecte negative în plan social, atitudinea majoritară vizează necesitatea aplicării ei în continuare.

— Proprietatea privată în industrie este considerată mai oportună pentru întreprinderile mici și mijlocii decât pentru marea industrie, opinie convergentă cu aprecierile în acest sens ale specialiștilor care se ocupă de procesul privatizării în țara noastră.

— Absența unei diferențe statistice semnificative între opiniile celor care consideră prea lent sau prea rapid viitorul privatizării semnalează că nu există o imagine prea clară asupra derulării acestui proces. O posibilă explicație a acestui fapt vizează pe de o parte lipsa unor criterii de referință — pașii foarte timizi care s-au făcut în domeniul privatizării întreprinderilor industriale, iar, pe de altă parte, consecințele măsurilor de reformă aplicate până în prezent : inflație, șomaj, corupție, scăderea nivelului real de viață, incertitudine privind evoluția economico-socială. În acest sens, este edificator faptul că lucrătorii din industrie se autoevaluează ca având cele mai puține șanse de a fi beneficiari ai reformei economice în raport cu alte categorii socio-ocupaționale : întreprinzătorii individuali, conducătorii întreprinderilor sau investitori străini (figura 1).

— Deși se observă o tendință pozitivă în structurarea mentalităților specifice economiei de piață (acceptarea diferențierii sociale prin venit și situație materială), modul cum se structurează opiniile în acest sens, ca și proporția de peste 75% a celor care consideră necesară asumarea în continuare de către guvern a numeroase competențe decizionale, poate constitui un argument pentru a semnală existența unei rezerve față de înclinarea spre risc și liberă inițiativă.

Considerăm că această situație se datorează în bună măsură dificultăților economico-sociale cu care se confruntă în prezent personalul ocupat în industrie și, în special (așa cum rezultă din figura 2) șomajul și costul vieții necorelate adecvat cu sistemul de protecție socială.

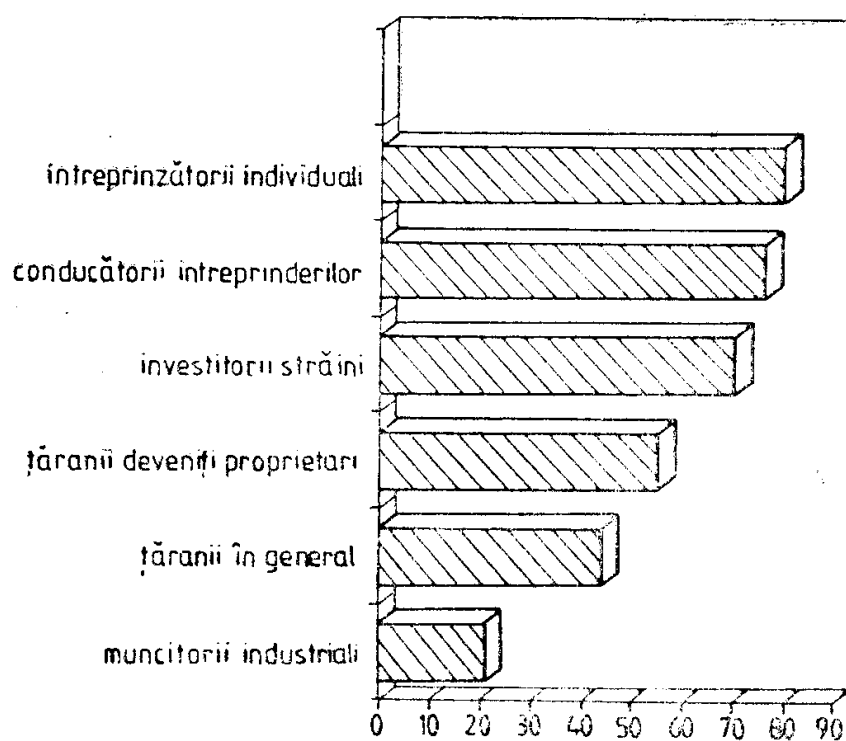

Fig. 1. Categoriile sociale beneficiare ale reformei în opinia muncitorilor

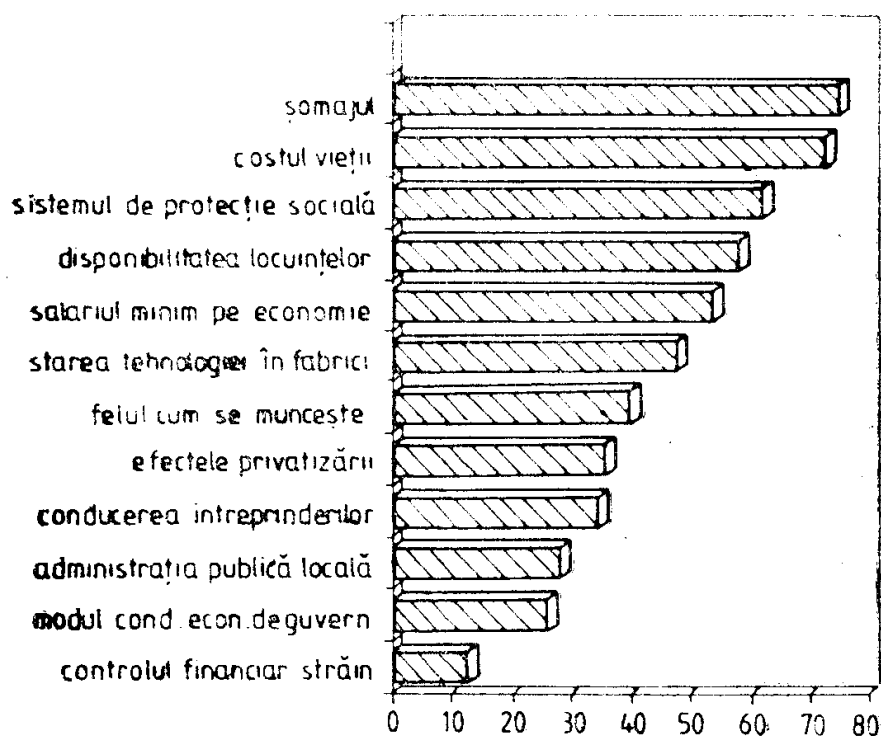

Fig. 2. Perceperea gravității problemelor tranziției

Dimensiuni ale integrării psihosociale din întreprinderile industriale

În prezent, climatul psihosocial din industrie este puternic marcat de perceperea unei situații de insecuritate individuală și socială determinată de teama de șomaj și evoluția costului vieții. Acești factori conduc la scăderea pragurilor exigențiale de nivel superior (psihosocial) corespunzător cerințelor de satisfacere a unor nevoi bazale de siguranță socială (loc de muncă, locuință, alimentație).

Realizarea unui nivel mai ridicat de integrare psihosocială este afectată negativ de un cumul de factori de natură tehnico-economică — aprovizionare, calitatea slabă a dotării tehnice și tehnologice — și socio-organizațională.

Principalii factori generatori ai insatisfacției în muncă sunt factori de context sau extrinseci (salariul și condițiile de muncă), dar și un factor de conținut — absența perspectivei privind posibilitatea dezvoltării profesionale (figura 3). Dacă primii doi factori suferă unele condiționări macrosociale, ultimul ține mai mult de structura organizațională de la

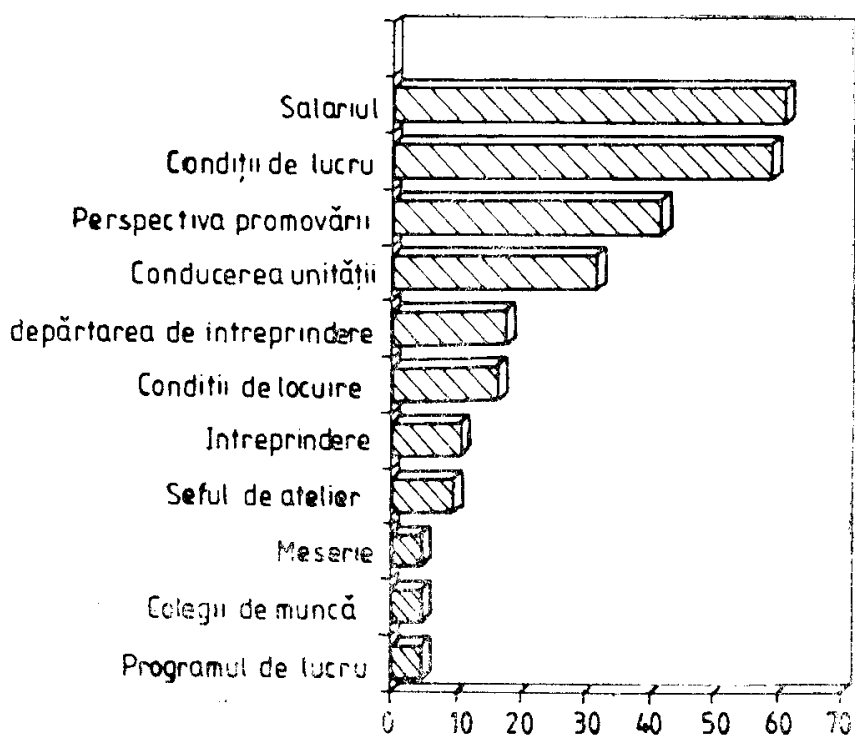

Fig. 3. Insatisfacție față de factori de conținut și context

nivelul agenților economici, respectiv minimalizarea importanței pe care o are în asigurarea relației funcționale status-rol cunoașterea de către indivizi și grupuri socio-profesionale a situației actuale și de perspectivă a dezvoltării întreprinderilor de care aparțin. În acest sens, din investițiile întreprinse a rezultat că peste 50% dintre muncitori resimt carențele sistemului informațional existent la nivelul întreprinderilor și, în special, absența informațiilor legate de perspectiva dezvoltării întreprinderilor, necesarul de forță de muncă și aspecte ale cointeresării materiale (figura 4). Cât de mult influențează acest fapt asupra climatului psiho-so-

cial al lucrătorilor industriali rezultă atât din existența unei corelații semnificative statistic între cei care se consideră mai puțin informați despre evoluția întreprinderii și teama de șomaj, cât și din ponderea de peste 70% a muncitorilor care apreciază că nu pot contribui la luarea unor decizii la nivelul întreprinderii.

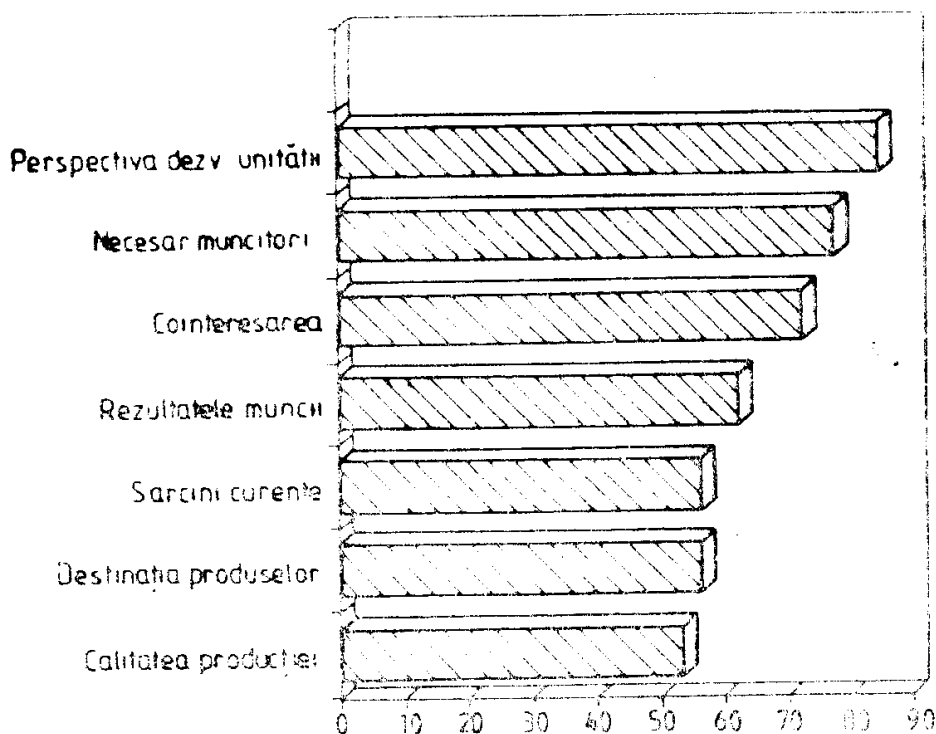

Fig. 4. Gradul de informare (Insuficiența informării)

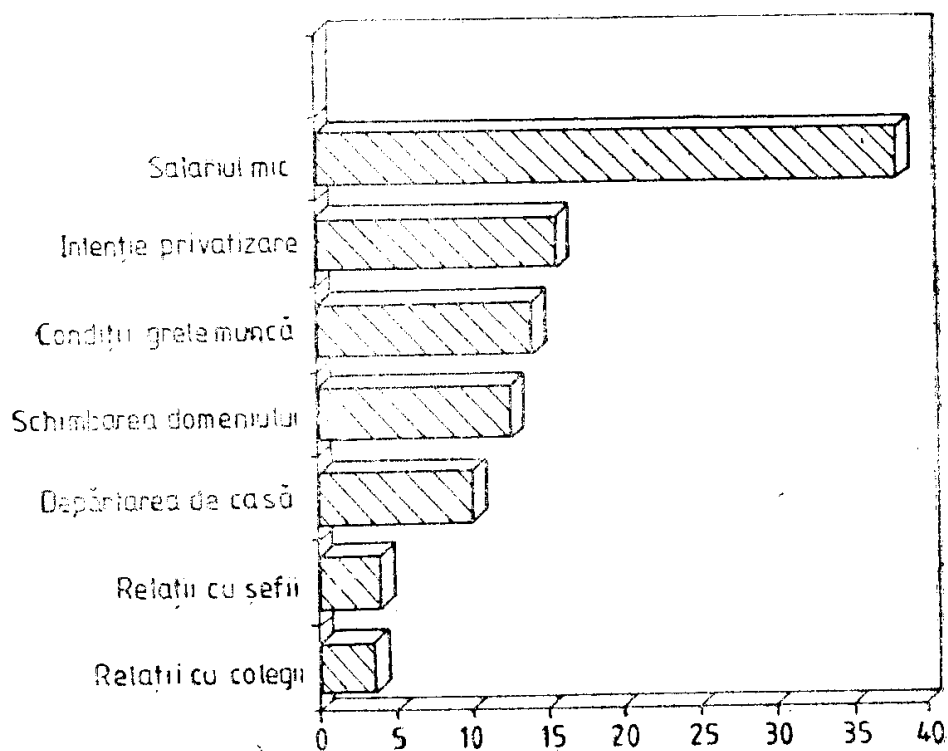

Fig. 5. Motivele intenției de plecare din întreprindere

Dificultățile cu care se confruntă în prezent întreprinderile industriale asociate cu oferta redusă de locuri de muncă determină un nivel relativ scăzut al fluctuației potențiale — 12% în ansamblul lotului investigat. Este interesant că în structura motivațională a acesteia (fig. 5) figurează și două motive ce pot avea un rol important în susținerea restructurării industriale : intenția de a lucra pe cont propriu și schimbarea domeniului de activitate (28% dintre subiecți).

Încheiem această succintă prezentare a unor aspecte ale climatului psihosocial cu rezultatele analizei factoriale (aplicate pe o matrice de 40 variabile specifice unui set de 7 indicatori ai climatului psihosocial din întreprinderile industriale) cu prezentarea factorilor determinanți ai fiecărei grupe :

Factorul 1 — cu pondere 27% : exigențe informațional cognitive privind situația și evoluția întreprinderii și exigențe socio-profesionale (posibilitatea autoactualizării) ; exigențe de confort la locul de muncă (temperatură, iluminat, zgomot) și extraprofesionale (distanța loc de muncă-domiciliu, condiții de locuire).

Factorul 2 -- cu pondere 19,5% : exigențe față de dotarea tehnică a întreprinderii ; exigențe de securitate (risic de accidente și îmbolnăviri profesionale).

CORNELIU CÂRȚINĂ, VLADIMIR GREȚOIU